

Kísérlet a párnás táncdal szövegének értelmezésére

Források:

1. Arany János összes költeményei - Szépirodalmi - Bp.1967
2. Az esztendő köre - Falvay, Kardos, Lőrincz, Molnár V., Pap, Szántai, Szekér, Winkler előadásai és írásai alapján - Örökség Könyvműhely 1999
3. Bartók Béla: Gyermek- és nőikarok - EMB Közreadó: Szabó Miklós
4. Benkő Lóránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára
5. Faragó József: Balladák földjén - Kriterion, Bukarest 1977
6. Hoppál - Jankovics - Nagy - Szemadám: Jelképtár - Helikon, é.n.
7. Horger Antal: Magyar szavak története - Kókai Lajos kiadása, Bp. 1924
8. Koszecz Sándor: "...Fű kizöldül ó sírhantón..."
in "Kiálts telyes torokal" - Képek és írások Pap Gábor művészettörténész 60. születésnapjára – POLAR, Bp. 2000
9. Kriza János: Vadrózsák - Kolozsvár 1863
10. Kustár Zsuzsa: Zodiákus - mozaikterv 1986
11. O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások - Gondolat, Bp. 1966
12. Paksa Katalin: Magyar népzene-történet - Balassi Kiadó - Bp. 1999
13. Pap Gábor: Hazatalálás - Püski Bp. é.n.
14. Somfai László: Bartók egynemű kórusainak szövegforrásairól (in: Zene-tudományi tanulmányok Szabolcsi Bence születésének 70. évford. tiszteletére)
15. Szabó Miklós: Bartók Béla kórusművei - Zeneműkiadó Bp. 1985
16. Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa - Zeneműkiadó Bp.1976
17. Vargyas Lajos: Balladaskönyv - Zeneműkiadó, Bp. 1979

Gondolat-vázlat:

1. A kórusmű szövegének forrása és a Bartók által átalakított szöveg összehasonlítása
2. A főszereplők (bagoly, galamb) tulajdonságai, szimbolikus jelentéskörei
3. A helyszín (malom) és az attributumok (cserfagerenda, gyöngyös pártá, rengő bölcső stb.) jelentéskörei
4. A ballada részletező (epikus) rokonsága: Budai Ilona, Molnár Anna
5. A ballada párhuzamai Arany Jánosnál (Csalfa sugár, Tengeri-hántás)
6. Bagoly- és galambábrázolások a népművészetben.
7. Összegzés Törzsök Béla gondolatainak felhasználásával

Kriza: A párnás tánczdal.
Pusztá malomba
Cserfa gerenda,
Rajta sétikál
Bagoj asszonka.

Utánna sétál
Fejér gölicze:
Mé' sírsz, mé' sírsz te
Bagoj asszonka?

Hogy ne sírnék te
Fejér gölicze!
Honn felejtöttem
Rengő böcsömöt!

Ben felejtöttem
Síró gyermeköm:
Jaj, jaj, gyermeköm,
Síró gyermeköm!

Mé' sírsz, mé' sírsz te
Fejér gölicze!
Hogy ne sírnék te
Bagoj asszonka!

Honn felejtöttem
Záros ládámot,
Benn felejtöttem
Gyöngyös pártámot;
Jaj gyöngyös pártám,
Szép gyöngyös pártám!

Bartók: Párnás táncdal
Pusztá malomba
Cserfa gerenda,
Rajta sétikál
Bagoj asszonyka.

Utánna sétál
Fehér gerlice:
- Mért sírsz, mért sírsz te
Bagoj asszonyka?

- Hogy is ne sírnék
Fehér kis gerle:
Honn felejtöttem
Záros ládámot.

Benn felejtöttem
Gyöngyös pártámot.
Jaj, gyöngyös pártám,
Szép záros ládám!

Pusztá malomba
Cserfa gerenda,
Rajta sétikál
Fehér gerlice.

Utánna sétál
Bagoj asszonyka:
- Mért sírsz, mért sírsz te
Fehér gerlice?

Hogy is ne sírnék,
Bagoj asszonyka:
Honn felejtöttem
Rengő bölcömöt,

Rengő bölcöben
Síró gyermeket.
Jaj, rengő bölcöm,
Síró gyermekem!

.....
Pusztá malomba

*Cserfa gerenda,
Rajta sirdogál
Fehér gerlice,
Bagoly asszony.*

*Jaj, rengő bölcsőm, gyermekem...
Jaj, szép pártám...*

*Pusztá malomba, haj,
Cserfa gerenda, haj,
Pusztá a malom,
Üres, pusztá a malom,
Hej, a malom.*

Bartók változtatásai közül legszembetűnőbb az anyag kiegészítése. Ennek következtében a szöveg arányai szimmetrikusabbá válnak, a forma kerekbé. A kiegészítés másik következménye a hangsúly-eltolódás: az eredeti szövegben csak a szereplőkre és elhagyott értékekre figyelünk, a helyszíni jelentősége a bartóki változatban a többszöri említés által megnövekszik. A darab végén az összefoglaló kiegészítés Bartók zenei elképzelésének következménye. Az eddig egymásnak panaszkodó két madár itt egyszerre, a maga bánatába feledkezve énekel. (Ez a rész a kotta elején közölt szövegben nem szerepel, mivel zene nélkül indokolatlan szószaporítás lenne.) **Tartalmi változtatás** az eredetihez képest, hogy a két szereplő "tulajdonai" elcserélődnek: a bagoly asszonyka záros ládáját és gyöngyös pártáját, a fehér gerlice rengő bölcsőben síró gyermekét siratja. A **stílári**s változtatásnak több rétegét is megfigyelhetjük. A tájszólás elhagyása a mondandót két értelemben is általánosabb érvényűvé terjeszti ki: a tájszavak elhagyása a helyhez-kötöttséget, a hiányos kiejtés megszüntetése (pl. "Mé' " helyett Mért, "böcsömöt" helyett bölcsőmet) a társadalmi réteghez tartozás szűkítő hatását oldja fel. A helyesírás korszerűsítése a szóismétlések elkerülésével (fehér gerlice helyett fehér kis gerlének szólítja társát a bagoly) együtt a stílus csiszolásának eszköze. Visszaállítva a gondolatrímet (záros ládám/gyöngyös pártám - rengő bölcsőmet/síró gyermeket) az eredetiben nem található fokozást hoz létre: "*Hon felejtöttem/ Rengő bölcsőmöt!/ Ben felejtöttem/ Síró gyermeköm;*" helyett "*Honn felejtöttem/ Rengő bölcsőmet,/ Rengő bölcsőben/ Síró gyermeket.* (Ahogy Arany írja a Toldiban: "Szégyenítő búját,/ búsító haragját"...)

Míndezek a nagyon is tudatos változtatások arra engednek következtetni, hogy Bartók e régi ballada Kriza által közölt formáját töredékesnek tartotta, és egy leletmentő régész módján igyekezett visszaállítani a ballada valaha volt épebb állapotát.

2.

A kiegészítések és javítások ellenére sem mondható a szöveg közérthetőnek. A Bartók-kórusok kiváló kutatója és előadója, Szabó Miklós a szöveg értelmét illetően csak idézi Vargyas Lajos megállapítását: "Homályos értelmű szöveg. Az elhagyott bölcső (...) a párta (...) emlegetése valami szerelmi-házasságtörési történetet sejtet, ami a középkorban gyakori állatszimbólumokkal van kifejezve(...) Szövegének stílusa és a homályos szimbólika alapján egyaránt a régi középkori balladák közé tartozik. (V. L.: A magyar népballada és Európa II. 393-394)"

A megfejtés érdekében vizsgáljuk meg a szereplők, a bagoly és a gerlice (galamb) jelképes jelentésköreit.

A **bagoly** éjszakai ragadozó, a néphit szerint halálmadár. Kevésbé ismert, hogy egyben (1.) "mint lélekvivő madár a születéssel is kapcsolatban áll, mert egyes helyeken úgy tudják, hogy *a születendő gyermek lelkét ő hozza a túlvilágról*. Lehet, hogy népköltészetünk bagolyasszonykájában a lélekvivőt kell látnunk..." Elgondolkodtató, hogy (2.) a görög mitológiában a bagoly Athéné, a Zeusz fejéből kipattant (=anya nélkül született) szűz istennő szent állata. (3.) A kereszténységben a középkortól a boszorkányok madaraként ismerik. A bagoly szó népies változata, a 'bagó' lekicsinylő, becsmérő értelemben használatos. Horger Antal a Magyar szavak története c. munkájában így ír: "Bagó. Nem egyéb, mint a bagoly szó. Csekély értékű, nem sokra becsült dolgokat magyar népünk több esetben tréfából, vagy gúnyosan a *bagoly* jelzővel illetett. Pl. a törvénytelen házasság: *bagoly-hi*" A bagoly asszonyka így érthető törvénytelen házasságban élő leányként, esetleg leányanyaként.

A **galamb** ('gerlice') sokféle átvitt jelentése közül emeljük ki a népdalokban gyakori, párjavesztett állapotú értelmét. "Az a hiedelem, hogy *a gerle csak egyszer párosodik*, s ha elveszti társát, csak száraz ágra száll, és magányosan gyászolja, a Physiologus - középkori "természetmagyarázat" - nyomán terjedt el Európában." (Vargyas Lajos). A gerlice fehér színe utalás lehet gyászoló állapotára. - A magyar falu társadalmában a XX. század közepéig fellelhető szokás, hogy a pártában maradt leány az egész család, tehát szülei és családos testvérei szolgálójává válik. Ugyanez volt a sorsa sok gyermek nélkül előzvegyült fiatalasszonynak az elhunyt férj családjában. A „páros fehér galamb” a Sej, besoroztak... (Kodály: Hány János III. kaland elején) kezdetű népdal második versszakában az egymástól elválasztott szerelmeseket jelenti. A család és gyermek nélküli, háborúba hurcolt fiatal legény keserűsége áttűt a szemérmes képen:

„Sej, még a búza, sej, még a búza ki sem hányta a fejét,
Páros fehér galamb, páros fehér galamb mind elvitte a szemét.
Páros fehér galamb ne vidd el a búza kalászát,
Sej, miből süt a, sej, miből süt a kisangyalom pogácsát?”

(Persze a XIX. szd-ban hol van már Leonidas spártai király korának erkölcsse, aki a perzsák elleni biztos halálba menő háromszázba csak olyan férfiakat választott, akiknek már volt (fiú)gyermekük!?)

3.

A malom jelentésköre egész rendszert alkot. A "mindent járó malmocsk" végső fokon a világmindenséget jelképezi. A szarvasi szárazmalom építészeti megoldásai és szerkezeti elemeinek elnevezése is bizonyítékát adják ennek. Az Isten malma kifejezés a kozmikus malom tulajdonságaként az idő végtelen körforgását idézi fel bennünk (Dunaparton van egy malom, Búbánatot öllnek azon, Nekem is van búbánatom, Odaviszem, lejáratom...) Erotikus jelentése is közismert. A malomnak nincsen köve, Mégis lisztet jár...)

A cserfagerenda sokszor szerepel a szenvedés fája értelemben. A Nagy hegyi tolvaj ballada szenvedő asszonya így mond igazat, miközben haramia férjét félrevezeti: "Cserefának füstye húzta ki a könyvem."

A párta a szűzleányok viseleteként, a bölcső a gyermekkel való kapcsolatában magyarázatra nem szorul.

4.

A fentiek alapján a történet nem rekonstruálható, de nagy biztonsággal feltételezhető, hogy a két főszereplő madár két nehéz sorsú nőalakot jelenít meg. Megerősíti feltételezésünket Vargyas Lajos megfigyelése: "Francia központra következtethetünk a balladai sajátságok összehasonlításából (...) A francia ballada tömörebbnek tűnik, ennek következtében drámaibbnak is a párbeszéd alkalmazásában...A francia ballada ... mindig lélektani , emberi problémákat ábrázol.." A magyar balladák témaköreit számba véve megállapítja: "Ezeknek a témáknak közös vonása, hogy a nő helyzetéről szólnak, a nő áll az események középpontjában, legtöbbször a nő szempontjából nézik és bonyolítják a történetet."

A párnás táncdalban szigorúan véve nincs is történet. Az események már lezárultak, s a történet helyett a párbeszéd egy tragikus, megváltoztathatatlan női élethelyzetet mutat be. Ezért írhatta Gyulai Pál a ballada első, 1853-as kiadást ajánló soraihoz megjegyzésül Faragó József: "A 'balladafélék' többes számú említése azonban túlzás, mert Kriza verses mutatványainak sorában a Pusztai malomba az egyedüli, amelyet újabban, *a műfaj erősen kitágított határai* közt még balladának lehet tekinteni."

Ha mégis a történetet keressük, a változatokhoz kell fordulnunk. A Kodály-gyűjtötte lédeci változat a Molnár Anna történetével rokonítja a bagoly asszonykéát.

1. //: Pusztá malombá,://
//: Cserfa gerenda,://	7. Benne feledtem
János uramat.
2. Azon üllöngél
Egy bagol asszony.	8. Mellette hattam
Ringálló bőcsöm.
3. Arra sétál egy
Kevél katona.	9. Abban feledtem
Miska fiamot.
4. Mit sírsz te asszony,
Te bagol asszony?	10. Az mellett hattam
Hímes ládámat.
5. Jaj, hogyne sírnék,
Kevél katona!	11. Abban feledtem
Karika kontyom.
6. Otthon feledtem
Vetett-ágyamat.	12. Ollat ugorjon,
Mint a paripa!
13. Ollat perdöljön,
Mint a karika!

(Vargyas Lajos: Balladaskönyv 84. old.)

Fenti változatban a bagolyasszonyka hites urát, édes gyermekét, családját, tisztességét hagyta oda, örökre. A Molnár Anna megoldása, a hazatalálás bár nem lehetetlen, inkább álomszerű, és a valóságban tipikusnak egyáltalán nem mondható.

Más változatát is énekli Dalvándorlás c. lemezén Szvorák Katalin. Itt a záros láda helyett Dáriusz-láda, a gyöngyös párta helyett Dáriusz-konty szerepel. A gyermekei helyett a kincsét, vagyonát és az azzal járó könnyű életét sirató asszony Budai Ilona jellembeli párhuzama. Mindez a magyar társadalom egyik legmélyebben gyökerező bajára, az önző, vagyongyarapító házassági szokásra, és az ezzel szoros kapcsolatban álló egykézésre is utal, ahol a "Gyermek vagy vagyon?" kérdés már eldőlt.

5.

Arany János Tengeri-hántás című balladájában a szerelmi történet tragikus kimenetét a leányoknak szóló kettős intés: "Ne tegyétek, ti leányok!" és "Ti, leányok, ne tegyétek!" előre vetíti. A versszakok utolsó előtti soraiban megjelenő közbevetések látszólag a történetet keretező életkép részei, valójában a mese előző sorára utaló gondolatrím vagy társulás. (Pl.: Dalos Eszter szépségének jellemzésekor.

"Kerek arca, maga mellyes,
- Teli a hold, most búvik fel -
Az egész lány ugyan helyes."

Tuba Ferkó vágját így festi:
Furulyája mindig sűr-ri,
- Aha? Rókat hajt a Bodré -
Dalos Esztert úgy kíséri."

"Maga oly bús... mi nem éri?

A halott szeretője sírjához járó legény sorsát így vetíti előre:

"Ki-kimén a temetőbe
Rossz időbe', jó időbe':
- *Kuvikol* már, az ebanya! -"
A kiemelés Arany Jánostól!

Ezek a közbevetések rendkívüli módon fokozzák a drámai hatást, mert kettős értelmükkel aktualizálják a történetet. Ez egy régi mese, vagy tán épp most esik meg a hallgatók egyikével?...A történet tanulságát egy másik, Kodály által megzenésített Arany-vers foglalja össze, a Csalfa sugár:

Kis bokor, ne hajts még,
Tél ez, nem tavasz;
Kis lány, ne sohajts még;
Nem tudod, mi az.

Bokor új hajtását
Letarolja fagy;
Lány kora nyílását
Bú követi, nagy.

Szánám a bokorkát
Lomb- s virágtalan:
S a lányt, a botorkát,
Hogy már odavan!

6.

Érdemes megjegyezni, hogy a bagoly és a galamb megtalálható a keleti zodiákus egy-egy hold-háza szimbólum-állataként, egymáshoz igen közel, mi...kettő a tavaszi égnegyedben: a galamb a disznó (bika), a bagoly a patkány (ikrek) jegyének második hold-háza. Kustár Zsuzsa néphagyományt

követő mozaiktervén (Névadó világtükör) a galambot magányosan, a bagolyt párosan ábrázolja, mindkettőnek leveles, virágos ág hajlik ki a csőréből: énekel vagy beszél. Közöttük az ikrek szimbóluma.

A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum **spanyolozott tükrösének** hátoldalán lévő díszítés alsó (föld alatti = túlvilági) részén páros galamb és magányos bagoly látható. A növény (eredeti névalakja: "növény") a növekedés, általában a folyamatszerűség kifejezője, az állat az állapotszerűségé. A bagoly asszonyka és fehér gerlice állapot életfogytig tart, vagy azon is túl? Erre utal a Kádár Kata vége, de ha meggondoljuk, hogy mit jelent az "Amoda le van egy erdő, jaj, de nagyon messze van" sor, akkor az is nyilvánvaló, hogy a csitári hegyek alatt szerelmespárja is csak "amoda le", a túlvilágon találkozhat. Mindenesetre a bagoly asszonyka ott egyedül, párja nélkül, a galamb pedig párjával látható – mintegy tükrőben, éppen fordítva, mint életükben...

7.

Megfigyeléseinket összegezzük Törzsök Béla* gondolatmenetének segítségül hívásával: Bartók Párnás táncdalának szövege két végletes, tragikus női sorsot állít elénk a bagolyasszonyka és a fehér gerlice párbeszédében. A magyar falu társadalma nem fogadta el a törvénytelen, házasság nélküli együttélést, sem az ilyen kapcsolatból származó gyermekeket. Ítélete – amely elsősorban a nőt érte - megfellebbezhetetlen és visszavonhatatlan volt. Ha a **bagolyhiten élő asszony** magára maradt, nem számíthatott senkire. A szégyen, a kirekesztettség sokakat az öngyilkosságba kergetett. Amikor a szöveg a puszta malmot említi, egyszerre gondolhatunk az anyagi szükségre, a megszakadt családi, baráti kapcsolatokra, a kiütrült időre, a kiüttalan jövőre, mint az egyszer elkövetett bűn, hibás döntés visszafordíthatatlan következményeire. A **pártában maradt leány** szintén szégyene volt a családnak. Aki idejében nem tudott férjhez menni, arra igen nehéz sors várt. Az idősödő leányt csak egyre nagyobb hozomány árán lehetett volna férjhez adni a többi családtag kárára. A szülei nyakán maradt leány legtöbbször cselédsorba süllyedt, és még a családtagok között is gúny tárgya volt. A **gyermektelen özvegyasszony** - fehér gerlice - is teher volt az új család számára. Haza küldeni, vagy újra férjhez adni csak hozománnyal együtt lehetett volna, de azt már nem akarták, gyakran nem is lehetett kiszakítani a közös családi vagyonból. Két választása maradt: vagy elfogadta a vigasztalan özvegyi állapotot, lemondva az újabb társ lehetőségéről. Ezzel gyakran a pártában maradt leány sorsára jutott. (Még rosszabbról is tudunk: sógorai, apósa olykor titokban jogot formált az elhunyt férj helyettesítésére!) A másik lehetőség szerint találhatott egy férfit, akivel "összeállt", és bagolyasszonykává lett. Ez volt tehát az a két véglet, amit az eladó lányoknak mindenképpen el kellett kerülni! A párnás tánc, amelyet Kriza leírása szerint inkább kamasz legénykéék és leánykák párválasztó játékanak sejtünk, szövegének komolyságával erre figyelmezteti a részvevőket.

E gondolatsor fő forrása **Törzsök Béla** karnagy, zenetanár, református egyházzeneész. A megfigyelés, hogy a két madár két tipikus női sorsot szimbolizál, tőle származik. Hálás köszönettel tartozom önzetlen tanító gondolataiért, biztató szavaiért, barátságáért.